

SZELLEMM” VERSUS „JÓZAN ÉSZ”
A SENSUS COMMUNIS FOGALMÁNAK PARASZTOSSÁ TÉTELE
ÉS ELIDEGENÍTÉSE A MAGASKULTÚRÁTÓL A FILOZÓFIA
ÉS A NEMZETI KULTÚRA VISZONYÁRÓL FOLYTATOTT
19. SZÁZADI VITÁKBAN*

MESTER BÉLA

Ritka, hogy a filozófiáról alkotott képét, egyben bölcséleti programját valaki olyan tisztán a *józan ész*ről alkotott elképzelésekkel szemben, azoknak szinte *ellentétéként* fogalmazza meg, mint Erdélyi János *A hazai bölcsészet jelenében*:

Nagy örömemre szolgálna ezek után, ha kimagyaráztatnék; mi elsőbbséggel jár az, ha népnek, mint a magyar, mely annyiszor volt már hajlandó könnyelműsége, hogy bizony nem kell félteni, mintha meg találna szakadni a nagy gondolkodásban, ha népnek, mint a magyar, egyre az ajánltatik, mit tanulni nem kell, hanem csak tudni – a józan ész szerint? Édes józan eszem! beh felvitte Isten a dolgodat! De mindamellett nem terem-e meg igen könnyen a józan ésszel a babona, tudatlanság, tespedés, minden erkölcsi és anyagi rossz a döghalálíg? Ellenben minden nagy dolgon, mely az

---

* E témáról két konferencia-előadást tartottam 2017 tavaszán: a *Lábjegyzetek Platónhoz. 16. Az idegen* című konferencián, 2017. május 18-án, Szegeden *Hogyan vált a józan ész (sensus communis, common sense) egykor otthonos fogalma idegenné a magyar filozófia számára?* címmel; majd Egerben, a *Nevelésfilozófiai paradigmák. A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban* című rendezvényen, 2017. június 1-jén *„Szellem” versus „józan ész”. Az emberi megismerésről, valamint a filozófiának a nemzeti kultúrában betöltött szerepéről alkotott két versengő koncepció a 19. század közepének Magyarországn* címmel. A két előadás alapján írott tanulmány egy időben jelenik meg a konferenciákkal azonos című tanulmánykötetekben. A témával kapcsolatos kutatásaimat *Az értelmiség szerepe a kollektív identitások meg-teremtésében Lengyelországban és Magyarországon a 19. és 20. században*, illetve *A kreatív város eszméje Közép-Európában: eszmetörténeti víziók és empirikus mutatók* című, a lengyel és a magyar, valamint a litván és a magyar akadémiák együtt-működésében megvalósuló projektek tagjaként végeztem. A jelen írás angol változata *“Spirit” Versus “Common Sense”. Ruralisation of the (Urbane) Concept of Sensus Communis and Its Alienation from the Elite Culture in the 19th-century Hungarian Philosophical Controversies* címmel kiadás előtt áll az *Acta Universitatis Sapientia. European and Regional Studies* című folyóiratban.

emberiséget elővitte, a gondolkodás mély és komoly, nyugodt és fenséges nyomai látszanak.¹

Az eredetileg cikksorozatként napvilágot látott vitákat méltatásai, értelmezései a 19. század közepétől lényegében máig megegyeznek;² ezt a munkát szokás a professzionálissá váló magyar filozófia fordulópontjának tekinteni, amely leszámolt a dilettáns nemzeti filozófia ábrándjával, és összhangba hozta a magyar filozófiai életet az európai trendekkel. Kétségtelen, hogy Erdélyi munkája folyamatosan hivatkozási pont volt számos őt követő magyar szerző számára, akikben talán csak annyi a közös, hogy a szakfilozófiának az ő saját filozófiai felfogásukkal egybeeső pozícióját védték valamilyen más felfogással szemben.

Elég itt megemlíteni egyrészt Böhm Károly szerkesztői beköszöntőjét a *Magyar Philosophiai Szemlé*hez, még a 19. századból, amelyben a bölcelet gyakorlathoz való viszonyáról beszél és azzal szembeni jogai mellett áll ki Erdélyi nevének említése nélkül, ám átvéve a Hetényiről és Szontagról az Erdélyi főntebb idézett művében megfogalmazott kritikát:

A népeket conservatív hajlamaik a megszokotthoz vonzzák s önkénytelenül ellene szegülnek csekély újításoknak is. Annál inkább félhetni tőle olyankor, ha egy oly felfogási formának, milyen a philosophiai gondolkodás, mely nálunk eddigéig igen mostoha bánásmódban részesült, nagyobb érvényt, mélyebbre ható befolyást igyekeznek kivívni az élet mezején többé-kevésbé új emberek. Az ilyen vállalkozást indokolni, annak szükségességét igazolni multhatatlan kötelesség.

Mert a gyakorlati élet kérdéseivel elfoglalt elme könnyen tévedhet, mikor *elvont* tanok életrealitásáról ítélni készül. Nálunk pedig Hetényi és Szontágh [sic!] nagyon is a gyakorlat malmára hajtották a vizet, mikor Hegel követőivel szemben az ilyen idealistikus „Zsófi-féle” ismeret impraktikus voltát hirdették. Közvetlenül gyakorlati, az igaz, a filozófia nem volt soha; nem tanított meg közvetlenül senkit vasutak, gőzhajók, távirók s egyéb új találmányok megalkotására. Azonban az *ilyen* gyakorlati dolgok még nem teszik az *egész* gyakorlati életet. Mindezek csak *eszközök* egy sokkal magasabb-gyakorlati cél elérésére, melyet az ember akaratá tüz ki magának, s melynek megértésére az összes gyakorlati találmányok nem képesítenek. Az emberi életnek idealszerű be-

---

¹ Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene. In. Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona; a jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona és Horkay László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 43.

² A mű I–VIII. fejezetei 1856-ban jelentek meg a *Pesti Napló*ban, majd az egész mű önálló kötetben 1857-ben, Sárospatakon.

rendezése, ez a gyakorlati cél; erre szolgálnak a gyakorlat változatos eszközei, s e célt megérteni, indokolni, öntudatosan kifejezni, erre csak a philosophia tanít.³

Másrészt a következő századból Kornis Gyula értékelését a „tisza logizmus” európai győzelméről az amerikai technikai civilizáció „dollárfilozófiája” felett:

[Erdélyi m]int vérbeli hegelianus, satirikus hévvel védi meg Szontaghék támadásával szemben a német idealizmust s ezzel a filozófia teoretikus jellegét. E polémiában tűnik elénk a magyar gondolkodás történetében a logizmus első tudatos támadása a pszichologizmus ellen, mely a magyar egyezményes rendszer egyoldalúan gyakorlati, életrevaló jellegében, mai műszóval élve, a pragmatizmus formáját öltötte fel. Szontagh ugyanis egész világosan megformulázza a pragmatizmus igazságelméletét [...]. S mint ha már megjette volna, hogy ez a pragmatista igazságtéória félszázad múlva Amerikában fog megszületni: már ekkor a dollár-filozófia technikai hazáját állítja oda a magyarnak eszményképül. [...] Sohasem gondolkoztak – fakad ki ennek hallatára Hegel magyar tanítványa – még oly alacsonyan nálunk a bölcsészet dolgában.⁴

Noha a felszínen többek között Kornis ellenében fogalmazódik meg, valójában nem sokat változik a filozófiai múlt e korszakának az értékelése a magyar marxista filozófiatörténet-írásban sem:

[Szontagh filozófiája] reakciós, agnosztikus filozófia volt: a kantianizmus és a humeianizmus keveréke [...] Szontagh az első magyar újkantianus [...], a paulerek és kornisok őse.⁵

A filozófiatörténeti igényű reflexiókat most nem tisztem áttekinteni, terem és időm sem lenne rá, elég itt példaként utalni Kiss Endre értelmezésére, aki fölhívja a figyelmet arra, hogy Erdélyi *józan ész*-értelmezése szorosan kötődik a köznapi nyelvhasználat és az abban rejlő konzervativizmus feltárásához.⁶ Noha a nyelv elemzése Erdélyi filozófiájának talán a leggyümölcsözőbb szelete, amellyel más helyen magam is foglalkoztam, a jelen alkalommal nincs terem ennek a vizsgálatára.

---

³ Böhm Károly: Bevezetésül. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1. 1882. 1. 1-2.

⁴ Kornis Gyula: A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia. In. Kornis Gyula: *Magyar filozófusok*. 2. bővített kiadás. Franklin-társulat, Budapest, 1944. 35. Kornis Gyulának ez az írása először 1926-ban jelent meg.

⁵ Heller Ágnes: Erdélyi János. *Filozófiai Évkönyv*, 1. 1952. 411-412.

⁶ Kiss Endre: A magyar filozófia fő irányjai a szabadságharc bukásától a kiegyezésig. *Magyar Filozófiai Szemle*, 28. 1984. 1-2. 26-69.

A továbbiakban először ismertetem Erdélyinek a *józan észre* vonatkozó gondolatmenetét, majd fölteszem a kérdést, hogy a szakfilozófia igénybejelentése mellett van-e valami különös oka annak, hogy éppen a *józan ész* fogalmával szemben pozicionálja saját álláspontját. Ahhoz, hogy ezt megítélhessük, szükség van annak az áttekintésére is, hogy mi volt a funkciója a *józan ész* fogalma kidolgozásának a modernitás filozófiája kommunikációs szerkezetváltásában, és ennek elméleti értelmezésében európai szinten általában és különösen a magyar filozófiában. Végezetül azt próbálom fölvázolni, hogy mi következik a *józan ész* fogalmának háttérbe szorításából magának Erdélyinek, illetve az utókornak a részben tőle eredő, az általa teremtett hagyományra épülő gondolkodásában.

ERDÉLYI KRITIKÁJA KORA BÖLCSELETÉRŐL

Amint az ismert, Erdélyi kora hazai bölcséletében három leküzdendő előítéletet azonosít, az *életrealitás*, *népszerű előadás* és *nemzetiség* hamis követelményét, amelyet fő ellenfelei, Hetényi és Szontagh a *józan észre* sűrűn hivatkozva fogalmaznak meg a magyar filozófia számára. E három akadály leküzdése által nyílik meg az út a filozófia nagykorúvá válása, professzionálizálódása felé hazánkban. Erdélyi gondolatmenetének már az elején kitűnik azonban, hogy valójában nem a szakfilozófia általában vett érdekeit, hanem egy bizonyos filozófiai felfogás pozícióit védi, amelyről majd írása végére válik világossá, hogy azonos Hegel általa értelmezett rendszerével. Először a filozófia ismeretelméleti alapozású kérdésfölvetését kérdőjelezi meg, kimondatlanul is Kant észkritikájára utalva:

Legalább ide megy ki azok igyekezete, kik bölcselkedvén, örökké azon törik fejüket: mit lehet tudni, mit nem; s erőnek erejével ki akarnák jelölni, hogy meddig terjedjen a tudás határa.⁷

Majd ebből az alapállásból merész fordulattal a magyar filozófiai közbeszéd egy toposzának bírálatát vezeti le:

már előre kimondatott, hogy a magyar elmének ez s ez bölcsészet való, s ennyit vagy annyit bír el és kell elbírnia műveléséből; mintha mondatnék, hogy a kiszabott mértéken túl bölcselkedni aztán nemzet és józan ész elleni vétség.⁸

---

⁷ Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene. In. Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona; a jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona és Horkay László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 28.

⁸ Ugyanott.

Ezek szerint a *mit tudhatok, mint ember*, és *mit tudhatok, mint magyar* kérdésének a középpontba állítása egyaránt helytelen. Erősen kötődik saját filozófiai álláspontjához a *józan ész* és a *szellem*, másutt az *eszme* egymáshoz viszonyítása. A *józan ész* nála azért elégtelen a filozófia műveléséhez, mert éppen a hegeli dialektika magasabb rendű rejtelméhez nem lehet a segítségével fölemelkedni:

Azonban az eszme éppen azért életrevaló, mert minden különöségek, ellentétek sőt ellenmondatok megvannak benne mint rejtve dúló és forró, állító és tagadó elemek, mert ez az útja a létesülésnek. És e ponton igazán az elmélődés (*speculatio*) magasságain vesszük magunkat észre, hol minden csupa ellenmondás, vagyis ellenmondások egysége. E magasságra a pusztán csak különböztető, és különbözőseiben megfagyó gondolkodás soha de soha fel nem jut. Azért volt van és lesz, hogy a közrendű műveltség, az úgynevezett józan ész, miképp nálunk úgy másoknál is, rendszeren „inconsequentíákat” vesz észre legnagyobb embereiben; de a felsőbb egybefüggést nem is keresi; tudjuk: mi foganatos eljárás, minő szerencsés fölfedezés volt nálunk következtelenségen kapni valakit. Az elvesztette ügyét. Az egész nemzet prókatori műveltség volt.⁹

Az *életrevalóság* után a *népszerű előadás* követelménye, mint előítélet kerül terítékre:

Minden tudománynak vagy bármely célzatos emberi munkásságnak, minő avagy csak a mesteremberek foglalkozása is, megadatik, hogy tanulni kell. Csak a bölcsészet e részben kivétel; mert mennél kevésbé tanultatik, annál jobban akar tudatni, és ezt valami születési jognál fogva követeli magának, mégpedig a józan ész nevében boldog, boldogtalan.¹⁰

Érvelése szerint a *józan észre* támaszkodó közérthetőségi igény egyenesen gátja a szaknyelv kimunkálásának. Odáig megy, hogy a józan észre támaszkodó ellenfelei azért nem érzékelik a szaknyelv igényét, mert az ő színvonalukon ez még nem szükséges:

Különösen valami aggodalmas félelmet látok az idealizmustóli óvakodásokban nyelvre, józan észre nézve. A tudománytól féltik a nyelvet. Elhiszem, hogy azon fokáig a haladásnak, meddig a mi keletben levő bölcsészeink feljutottak, nincs szükség a gondolat

---

⁹ Ugyanott, 34.

¹⁰ Ugyanott, 35.

megjelölése végett szabatos nyelvre, s meg lehet elégedni a közbeszéd szolgálatával.¹¹

A harmadik előítélet, a *nemzetiségi* elv bírálata is erősen kötődik saját hegelianus meggyőződéséhez. Azért kötheti az irodalmat és a művészeteket mint az érzelmekkel összefüggő jelenségeket a nemzethez, eltekintve többek között a *világirodalom* fogalmától, a filozófiát pedig az egész emberiséghez, eltekintve például a nemzeti nyelvű publikálás okozta kommunikációs problémáktól, mert az *ész* és *szellem* hegeli fogalmait tartja helyesnek, valójában ezekről, és nem *általában* a filozófia fogalmairól mondja, hogy nem lehetnek sajátos nemzeti kifejeződések. Véleménye mögött ott van még a filozófiatörténet végének hegeli víziója is. Az *ész*, a *szellem* dolgai ugyan elméletben mindig is egyetemesek voltak, ám a filozófia egész története kellett hozzá, hogy ez történetileg is megmutatkozzon. Saját koráig, a filozófia hegeli beteljesüléséig rész szerinti, egyoldalú helyi filozófiai kultúrákként még léteztek nemzeti filozófiák, ám ezeknek éppen az ő idejében szűnt meg a létjogosultsága:

elvirultak a váladékos (eklektikus) bölcsészet tavaszi napjai; szinte késői dolgok a nemzeti bölcsészet ferdén látott alakulásai: az angol vagy a skót közérzék, a francia felvilágosodás, a német alanyiség részszerintiségei. A tudomány épületén egy új emelet van készen; ezt kell meglaknunk, megerősítnünk, hogy tovább léphessünk.¹² [...] E részben a német szellemet illeti a dicsőség.¹³

Nemzedékének feladata tehát a helyi filozófiai partikularitások felszámolása annak érdekében, hogy minden civilizált nemzet gondolkodása elérhesse a hegeli végpontot.

A JÓZAN ÉSZ MINT PARASZTI ÉS MARADI JELENSÉG ERDÉLYI ELMÉLETÉBEN

Eddig azt láttuk, hogy Erdélyi kora szakfilozófiáját azonosítja Hegel rendszerével, és e filozófia hazai kibontakozásának gátját látja a *józan ész* fogalmán alapuló nézetekben:

mindez előítéletek a *józan ész* nevében tanítatnak [sic!], ápoltatnak.¹⁴

---

¹¹ Ugyanott, 36.

¹² Ugyanott, 96.

¹³ Ugyanott, 95.

¹⁴ Ugyanott, 55.

A *józan észre*, mint a megismerő képesség alacsonyabb fokára való eddigi utalásokat követően joggal várjuk a *józan észre* vonatkozó saját elképzelésének rendszerszerű kifejtését, aminek taglalását el is kezdi:

Mielőtt azonban tovább mennék, elő kell adni nézeteimet az annyiszor említett *józan ész* körül azon kérdés fölvetésével; megmaradhatunk-e ezen vezető ige szövétnekénél minden ismérteink szerzésében; elegendő-e a *józan ész* bölcselkedésre?¹⁵

Amint az már az első idézet *józan ész* versus *gondolkodás* ellentétpárjából sejthető volt, Erdélyi a *józan ész*t a közgondolkodás tehetetlenségi erejével, minden újítással szembeni ellenállásával azonosítja:

Így a *józan ész* mindig a bevégzettet akarja, vitatja; újjá megeredni, megújhodni már nincs módjában. Ellenben a szellem mind a mellett folytatja a maga útját, viszi elő a világot, mialatt a régi emberek kidőlnek és újabbak állanak helyökre. És mert a *józan ész* mindig a bevégzettet akarja, örömet ragaszkodik a kész igazságokhoz, melyeket valamely bölcsészeti vagy politikai felekezet valaha elvekké tett, mintegy örökig tartó érvényességgel felruházott.¹⁶

Nem érdektelenek a közgondolkodáson áttörő újítás példái sem: az új tudományos igazságok felfedezése mellett a nemzetgazdaság kérdései és a nyelvújítás ugyanúgy a *józan ész* konzervativizmusa és a világot előrevivő szellem dichotómiájában helyezkednek el, és valószínűleg itt szerepelnének a politikai, társadalmi reformkoncepciók is, ha nem volna tanácsos ezekről cenzurális okokból hallgatnia:

Elvégre tehát miben látjuk szerepelni a *józan ész*t? Az eszme története úgy tartja, hogy az újítók, akár Galilei, mint természetbúvár, akár Széchenyi, mint államgazdász, akár Kazinczy, mint nyelvész lett légyen az, rendszerint a *józan ész*től kapják az első ellenmondást; legalább legelső követ mindig annak nevében és még hozzá, teljes jóakarással dobják az újítóra.¹⁷

A *józan ész* Erdélyi által felrajzolt képén először az tűnik föl, hogy mennyire nem kommunikatív. Nem arról van szó, hogy társadalmi kommunikáció folyik, és ez előre vagy hátramosztítja a közértelmességet, hanem arról, hogy iskolázatlan embereknek előre kész véleményeik, előítéleteik vannak a civili-

---

¹⁵ Ugyanott.

¹⁶ Ugyanott, 57.

¹⁷ Ugyanott.

zációt előremozdító személyek, intézmények kezdeményezéseivel szemben, a *józan ész* nevében:

De mindamellet nem terem-e meg igen könnyen a józan ésszel a babona, tudatlanság, tespedés, minden erkölcsi és anyagi rossz a döghalálíg? Ellenben minden nagy dolgon, mely az emberiséget elővitte, a gondolkodás mély és komoly, nyugodt és fenséges nyomai látszanak.¹⁸

A civilizációs intézményrendszer és a maradi *józan ész* szembenállásának talán legtisztább példája a parasztasszony, aki azért nem engedi iskolába a lányát, hogy nehogy levelet tudjon majd írni a szeretőjének:

Még nem régen is több gond volt nálunk a dologra, mint a személyekre; juh, marhanemesítés hamarább lett közteendővé, mint az ember nemesítése és mondatott, hogy a nevelt ember csak jobban fogná érezni bajait. A falusi asszony pedig azért nem hagyá írásra taníttatni leányát, hogy levelet fog küldeni szeretőjének.¹⁹

A szövegben egyébként is sorjáznak a népi, paraszti példák, föltehetően nem csupán a szerző etnográfiai érdeklődése és tájékozottsága okán, hanem azért is, mert a *városias* közértelmesség példái nem lennének elég hasznosak abban az érvelésben, amelynek célja éppen a *józan észre* alapozó koncepciók eltakarítása az útból. Feltűnő ellenpontja beállításának, hogy ellenfeleinél, a joggal a *józan ész* filozófusaiként tárgyalt magyar egvezményeseknél nyoma sincs a *józan ész* rurális természetének. Szontaghgal szemben megfogalmazódik ugyan az általa szorgalmazott tárgyiasság azonosítása a falusi környezettel, de ennek nagyobb része alacsony szintű személyeskedés (Szontagh utolsó éveiben Pécelen lakott), másrészt, amikor ő kritikusan szól a nagyvárosi környezetről, annak az ellenpontja sohasem a *falu*, hanem az ember nélküli *természet*. Hetényi pedig ritka következetes hirdetője az urbánus kultúrának, akadémiai tagságát is a magyar városoknak a nemzeti művelődésben betöltött szerepéről szóló értekezésének köszönheti, amelyben leszögezi, hogy

a városokból kell kimenni a nemzeti miveltségnek, mint Sionból a törvénynek.²⁰

---

¹⁸ Ugyanott, 43.

¹⁹ Ugyanott, 56.

²⁰ Hetényi János: *Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejtődésére és csinosulására*. Budán, Magyar Kir. Egyetem, 1841. 239.

A közelmúltban Kovács Gábor érdekes kérdést vetett föl egy szakmai vitán, továbbgondolva Huizinga holland nemzetkarakterológiájának általa elvégzett elemzését.²¹ A holland gondolkodó, nem meglepő módon, tudatosan és büszkén a *polgári* tulajdonságokat azonosítja a holland nemzeti sajátosságokkal. Kovács fölvetése ebből kiindulva: mi lehet az eszmetörténeti oka annak, hogy magyarul bevett fordulattal „józan paraszti ész” mondunk, míg másutt a fogalommal kapcsolatos diskurzus jellemzően az urbánus kultúrához kötődik; végső soron *polgári észről* van szó, a *közértelmességgel* összefüggésben, e kifejezések minden jelentésárnyalatával. Úgy látom mostani vizsgálódásaim eredményeképpen, hogy a józan ész paraszti ésként való felfogásának magyar sajátága éppen ide, a 19. század közepére, Erdélyi munkásságáig nyúlik vissza. A lényeg a *parasztiként* értelmezett *józan ész* szembeállítása a *város* jelképezte civilizációs intézményrendszerrel; a kettő közötti értékválasztás később szerzőről szerzőre változhat, és majd változik is; Erdélyinél a paraszti józan ész még negatív módon tűnik föl, a 20. századi, modernitáskritikával összekapcsolt nemzetkarakterológiában azonban már pozitív jelenség is lehet.

A SENSUS COMMUNIS-HAGYOMÁNY FILOZÓFIATÖRTÉNETI ÉRTÉKELÉSE ERDÉLYINÉL

Erdélyi eddigi okfejtéséből azt gondolhatnánk, hogy a *józan ész* fogalmát nem is tekinti filozófiai terminusnak, az e fogalomra hivatkozókat pedig éppen ezen az alapon gondolja dilettánsoknak. Álláspontja azonban ennél összetettebb; szerinte éppen az a baj a *józan ésszel*, hogy filozófiai terminust alkottak belőle:

Hanem a józan ész elméletét elrontották a bölcsészek, midőn többet csináltak belőle, mint ami; többet fogtak rá, mint amennyi tőle telik.²²

Ezen a ponton az is szükségessé válik, hogy tisztázza a *common sense*-hagyomány filozófiatörténeti szerepéről alkotott véleményét. Ezt a skót felvilágosodás *common sense*-iskolájára redukálja, a 17. századi elődök és az antik források mellőzésével, mondván, hogy

---

²¹ Kovács Gábor: A volgai lovas esete az orosz medvével, a gall kakassal és az angol buldoggal. *Nemzetkarakterológia és modernitás. Liget*, 28. 2015. 8. 95-109.

²² Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene. In: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona; a jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona és Horkay László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 55.

[b]ölcsészetenben a józan ész rövid, de hatékony szerepléssel mutatkozott a skótoknál ezelőtt száz esztendővel.²³

Ez elegendő a Szontagghal való vitához, aki szintén rájuk hivatkozik, ugyanakkor elősegíti azt a stratégiát is, hogy jelentéktelen, lokális és történetileg meghaladott irányként állítsa be a *common sense*-re támaszkodó hagyományt, így zárva le filozófiatörténeti áttekintését:

A közös érzelem vagy közrendű értelem bölcsészete amint hamar felkapott, úgy hamar is letűnt, s Hume óta, ki a tapasztalást megkétlette, s ezáltal lényeges mozzanatot hozza elő a bölcsészeti haladásban, angol bölcsészetről, tudománytörténeti szempontból, mai nap már nem lehet beszélni. [...] Mind a skótok, mint Kant Hume után és ellen keltek föl, de a skótok bölcselkedése helyszerű maradt, míg a kanti észjárás elfoglalta a világot.²⁴

Ugyanakkor persze maga is tisztában van a bírált hagyomány jelentős kulturális kisugárzásával a kontinentális gondolkodásban is, amelynek egyes megnyilvánulásait lehet ugyan felszínesnek, sekélyesnek tekinteni, ám biztos, hogy éppen azokhoz a rurális jelenségekhez nincsen semmi közük, amelyekkel az előző fejezetekben oly hosszan példálódzott ugyanennek a fogalomnak a kapcsán:

A skót bölcsészetenben [...] belső forrása ismérteinknek [...] jótékonyan, szépen dolgoztatott fel morálra leginkább ugyan magok a skótok, de franciák s németek által is. Az a sok illendőségten mind itt veszi gyökerét, s befutá a világot, mint valami folyondár növény. Bölcsészek dolgozák az „etiquette, convenance” rejtelmeit, világba lépő ifjak, leányok számára ilyforma címek alatt: a nyájas, vidám társalgó stb. Ezt aztán előkelő szeretettel mondák a szó szoros értelmében gyakorlatnak, életszépítő mesterségnek, az iskolát az élet elejének, a könyvet útlevelének.²⁵

A *józan ész* filozófiai fogalmán alapuló nagy hagyományú nevelési, művelődési és társadalmi program egészét utasítja itt ki a filozófiából, azt a programot, amelynek magyar változatára Hetényi is utal idézett munkája címében: a nemzet kifejtődése és *csinosbulása*.²⁶ Az *életszépítő mesterség* kifejezéssel

---

²³ Ugyanott, 57.

²⁴ Ugyanott, 59-60.

²⁵ Ugyanott, 59.

²⁶ Hetényi János: *Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejtődésére és csinosbulására*. Budán, Magyar Kir. Egyetem, 1841.

is Hetényi filozófiájának műszavára, a *kalobiotizmus*ra utal itt Erdélyi, halott vitapartnere filozófiáját ezen a módon is betagozva egy a szakfilozófiától éppen most, általa elkülönített művelődési programba. Feltűnő viszont, hogy az Erdélyi által emlegetett divatos művelődési, nevelési program, amely az ő értékelése szerint is a *józan ész* filozófiáján alapul, mindenképpen urbánus és reformer jellegű, így a róla adott leírás nehezen feleltethető meg a *józan ész paraszti és maradi* jelenségeként való, főntebb tárgyalt leírásával. A legfeltűnőbb talán az írásos érintkezéshez való viszony leírása. Erdélyi leírásában a paraszti-ként ábrázolt *józan ész* alapján tiltja el a paraszttasszony a lányát az iskola-látogatástól, nehogy levelet tudjon majd írni a szeretőjének, az ugyanezen a *józan ész*en alapuló urbánus nevelési programnak viszont éppen a kulturált, az alkalomhoz és az adott emberi viszonyokhoz illő, rendszeres, adott esetben több nyelven folytatott levelezésre való felkészítés az egyik legfontosabb műveltségeleme.

Erdélyi végül bukott próbálkozásként írja le a *common sense*-filozófiát:

Úgy látszott, hogy az egységesnek hitt közös érzelmen alapuló bölcsészet összeforrasztja ismét azt a sebet, mely a skepticizmus által üttetett a tudományon. Az élet s bölcsészet kibékülése váraték tőle; s voltak is követői. Benne valami realitás mutatkozott volna az empirizmus számára; tehát tisztult és növekedett volna a tartalom; mindamelllett a bölcsészeti fejlődés átugrá a közös érzelem vagy józan ész tanát, mert ez csupa bizonytalanság.²⁷

Ezek az oldalakon végigvonul az *idegenkedés* az emberi képességek skót felfogásával szemben, láthatóan zavarja az emberi megismerésnek az a képe, amelyben morális és esztétikai ítéletek, érzelmek keverten jelennek meg olyan gondolkodási folyamatokkal, amelyeknek ő inkább a tiszta racionalitás valamely külön szféráját tartaná fönn, és ráadásul a megismerés egész folyamata beágyazódik az emberi praxisba. Ahogyan a gondolkodás gyakorlatba ágyazottságát válaszcikkében Szontagh saját álláspontjaként megfogalmazza:

a bölcselkedő nem gondolkodik pusztán hogy gondolkodjék, sőt inkább az ember gondolkodik és keresi az igazságot, hogy helyesen cselekedhessék.²⁸

---

²⁷ Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene. In: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona; a jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona és Horkay László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 58.

²⁸ Szontagh Gusztáv: Magyar Philosophia. Viszonzás Erdélyi János Munkájára: „A hazai bölcsészet jelene”. *Új Magyar Múzeum*, 7. folyam. 1857. 1. kötet. 1857. 4-5. füzet. 217.

Erdélyi idegenkedése érthető, hiszen a *sensus communison* alapuló ismeretelméletnek és antropológiának akár csak feltételes és időleges elfogadása is mindjárt fölborítaná azt a szép dichotómiát, amit a korábbi fejezetekben egyfelől a *józan ész*, másfelől *gondolkodás, szellem, eszme, ész* fogalmai között fölállított. A kettő merev elválasztása ugyanis csak úgy tartható fenn, ha minden emocionális tartalom és kontextus-függőség a *józan ész*hez kapcsolódik, míg a *gondolkodás (szellem, eszme, ész)* megmarad a kontextus-független, érzelemmentes tiszta racionalitás szférájában. Erre a dichotómiára alapozva sorolhatta Erdélyi korábban, amikor a nemzetiségi elvnek a filozófiában való megjelenése ellen érvelt az egyezményesekkel szemben, a művészeteket és az irodalmat a nemzeti kultúra hatókörébe, a bölceletet pedig megtartva az egyetemes emberiség ügyének.

ERDÉLYI JÓZAN ÉSZ-KRITIKÁJÁNAK FORRÁSAI HEGELNÉL

Az Erdélyinek a *józan ész* megismerési szerepéről és a *common sense*-hagyomány (csekély) filozófiatörténeti jelentőségéről vallott nézeteiről eddig elmondottakból is kitént, hogy hegeli gondolatokra támaszkodik, átörökítve a fél évszázaddal azelőtti német vitaszituációt is, ennek alapján megítélve magyar vitapartnereit. Hegel már *A filozófia fichtei és schellingi rendszerének különbsége* című, 1802-ben írott ifjúkori munkájában szembeállítja az elméleti reflexiót a józan ésszel, és erre építi a spekuláció létjogosultsága mellett kifejtett érvelését *A spekuláció viszonya a józan emberi értelemhez* című fejezetben.²⁹ Hegel vitapartnere Reinhold, akinek az álláspontját egy platformra hozza az előző századból átöröklött német populárfilozófiáival, amely a skót *common sense*-hagyományt adaptálva valóban nagy mértékben támaszkodott a *józan ész* fogalmára. (Hegel terminusai e munkájában a józan észre: *gesunde Menschenverstand, gemeine Menschenverstand*, illetve, ahol egyértelmű a szövegösszefüggésből, hogy mire gondol, a jelzőtlen *Menschenverstand*. A magyar fordításban ezek a kifejezések így jelennek meg: *józan emberi értelem, közönséges emberi értelem*, illetve *emberi értelem*.) Már itt egyértelmű a spekuláció és a *józan ész* szigorú hierarchiája, ugyanakkor kibékíthetetlen ellentéte:

a spekuláció megérti ugyan a józan emberi értelmet, de a józan emberi értelem nem érti meg a spekuláció tettét. [...] Ám a józan emberi értelem nemcsak megérteni nem képes a spekulációt,

---

²⁹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A filozófia fichtei és schellingi rendszerének különbsége (Részlet)*. In: Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Ifjúkori írások. Válogatás*. Fordította Révai Gábor. Budapest, Gondolat Kiadó, 1982. 169-174.

egyenesen gyűlölnie kell, ha a spekuláció kioktatja, és utálnia és üldöznie kell, hacsak a bizonyosság nem ruházza fel teljes közösséggel.³⁰

Az Erdélyi által is részletesen taglalt hierarchia mellett a *józan ész* konzervativizmusának és elméletellenességének az imént Erdélyinél megfigyelt gondolatát is megtaláljuk Hegel írásában:

De különösen a közönséges emberi értelem az, amely szükségképpen csak pusztítást lát azokban a filozófiai rendszerekben, amelyek a tudatos azonosság követelményének a kettéosztottság ily módon történő megszüntetésével tesznek eleget, s ennek során a szembeállítottak egyikét, különösen ha a kor műveltsége egyébként is rögzítette, az abszolútum rangjára emelik, a másikat pedig megsemmisítik.³¹ [...] A józan emberi értelem konoksága, hogy háborítatlanul megtartsa magát restsége teljében, hogy megtartsa a tudattalant a maga eredendő tehetetlenségében és a tudattal való szembeállítottságában, hogy biztosan megtartsa az anyagot a differenciával szemben, amely csak azért visz fényt az anyagra, hogy egy magasabb potencia fokán ismét szintézisre hozza.³²

Az 1807-ben megjelent korai fő mű, *A szellem fenomenológiájának* előszavában az *öntudatos szellem* Hegel korabeli történeti állapotának leírása kapcsán, az *épületesség* korabeli értéke és fogalma elleni érvelésben állítja szembe egymással a *belátást*, mint az elméleti gondolkodás eredményét és az *épületesség* igényével fellépő érzelmi megközelítést, amelyet részben a romantika elméleti műveiben, részint a populárfilozófiában, részint kora vallási rajongóiban lát megtestesülni:

Azon a fokon [...], amelyen *jelenleg* áll az *öntudatos szellem*, [...] nem annyira annak *tudását* kívánja a filozófiától, hogy maga micsoda, mint inkább azt, hogy előbb újra a lét ama szubsztanciálitásának és biztosságának helyreállításához jusson el általa. E szükségletnek megfelelően ne annyira a szubsztancia elzártságát tárja fel, ne emelje öntudatra a szubsztanciát; ne annyira a kaotikus tudatot a gondolat rendjéhez és a fogalom egyszerűségéhez vigye vissza, mint inkább hozza össze azt, amit a gondolat elkülönített, fojtsa el a megkülönböztető fogalmat és állítsa helyre a lé-

---

³⁰ Ugyanott, 169-170.

³¹ Ugyanott, 171.

³² Ugyanott, 173.

nyeg *érzését*; ne annyira *belátást*, mint *épülést* nyújtson. A szép, a szent, az örök, a vallás és szeretet az a csalétek, amelyet követelnek, hogy kedvet csináljanak a harapáshoz; ne a fogalom, hanem az extázis, ne a dolognak hidegen lépkedő szükségszerűsége, hanem a forrongó lelkesedés legyen a szubsztancia gazdagságának tartója és továbbterjesztője.³³

Hegel e szöveghelyen megnyilvánuló szemléletének hatása Erdélyi kijelentéseire a józan ész egyoldalúságáról, az elmélettel való szembenállásáról, érzelmi kötöttségéről elég valószínűnek látszik, annak dacára, hogy Erdélyi általában nem hivatkozik Hegelre. Valószínűleg éppen azért nem teszi ezt, mert a német filozófust nem pusztán az *egyik* filozófiai szerzőnek tekinti, hanem a filozófiai gondolkodás éppen elért csúcspontjának; így mindenki számára elfogadandó, általános igazságokként hivatkozik Hegel nézeteire, és csak nagy általánosságban, az egyes művekre való utalást mellőzve jegyzi meg, hogy a hegeli filozófiából indul ki.

A mű kifejtése során Hegel részleteiben is érinti a *józan ész* szerepkörét, jellemzőit, például *A törvényhozó ész* című alfejezetben azt fejtí ki, hogy az erkölcsi törvények megformulázása esetében a józan ész önellentmondásba kerül.³⁴ Ugyanolyan a viszonya ebben a speciális esetben is a teoretikus gondolkodáshoz, mint azt korábban általánosságban már bemutatta. Ezzel a hegeli szöveghellyel összhangban állnak azok a fejtegetések, amelyek Erdélyinél olvashatók a józan ész erkölcsi ítélkezésre való hajlamáról és ennek gondolati elégtelenségéről.

Később, filozófiatörténeti előadásai bevezetőjében, *A filozófia elválasztása a populáris filozófiától* című alfejezetben,³⁵ kiterjeszti a *populáris filozófia* fogalmát a német eszmetörténeti félmúlt irányzatának nevééről Cicerótól Pascalon keresztül a vallási rajongókig és misztikusokig. Ami összeköti ezeket a korban, kifejezésmódban és tematikában igen különböző irányzatokat, és egyben kizárja őket a valódi filozófia fogalmából, az éppen a *sensus communis* egyfajta, a *moral sense*-el összefüggő, Hegel által a következőképpen leírt megjelenése:

Ennek a filozófiának azonban van még egy fogyatéksága a filozófia tekintetében. A végső mozzanat, amelyre apellál (mint újabb időkben is) az, hogy ezt a természet ültette az emberbe. Ezzel Cicero nagyon bőkezű. Most morális ösztönről beszélnek, de ezt

---

³³ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Fordította Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961. 12.

³⁴ Ugyanott, 215–218.

³⁵ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*. Fordította Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó, I. kötet. 1958. 86–87.

érzésnek nevezik. [...] Először az érzést veszik igénybe, azután jönnek az érvek, okoskodások róla; ezek azonban maguk is csak valami közvetlenre apellálhatnak. Önálló gondolkodást persze megkövetelnek itt, a tartalmat is az énből merítik, de nekünk ezt a módot szintén ki kell zárunk a filozófiából.³⁶

Amint azt fentebb láttuk, Erdélyi utóbb ezeknek a gondolatoknak a nyomán haladva értékelte a józan ész szerepét általában, és az ezzel a fogalommal operáló filozófiai áramlat szerepét a filozófia történetében.

Erdélyinek a tudomány épületéről szóló metaforája is Hegel szövegeiben gyökerezik. Hegel még így fogalmaz *A szellem fenomenológiájában*:

Egyébként nem nehéz látni, hogy a mi időnk a születésnek és egy új korszakra való átmenetnek ideje. A szellem szakított létezésének és elképzelésének eddigi világával, épp azon van, hogy mindent a múlt mélyére süllyessze, s átalakulásának munkájával van elfoglalva. [...] előző világának épületében felbontja az egyik részecskét a másik után [...] Ahogyan még nem kész egy épület, ha megvetették alapját, úgy az egésznek elért fogalma nem maga az egész.³⁷

Alig pár évtizeddel később, a hegeli filozófia részletes kifejtésének megtörténte után Erdélyi már a beteljesedését, végét véli látni az idézett szövegben emlegetett megújulási folyamatnak, és így fűzi tovább az épülő ház metaforáját:

a tudomány épületén egy új emelet van készen; ezt kell meglaknunk, megerősítnünk, hogy tovább léphessünk.³⁸

Összességében elmondható, hogy Erdélyi úgy támaszkodik a józan ész fogalmának és filozófiatörténeti szerepének értelmezésében Hegelre, hogy közben észrevétlenül áttemeli a több évtizeddel azelőtti német diskurzus kontextusának egyes elemeit anélkül, hogy reflektálna erre. Pedig Hegel egykori ellenfelei közül a romantika teoretikus szerzői, a vallási misztika képviselői vagy Kant és Fichte követői az 1850-es évek magyar kultúrájában aligha foglalhattak el olyan jelentős szerepet, mint annak idején a német közegben. Egyedül a populáris filozófia tekinthető a magyar és a német esetben a hegelianizmus opponensei közös elemének, de ehhez is erőszakoltan azonosítani

---

³⁶ Ugyanott, 87.

³⁷ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Fordította: Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961. 14.

³⁸ Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene. In: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona; a jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona és Horkay László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 96.

kell Hetényi és Szontagh egymással sem mindig összhangban lévő gondolkodását az előző század német populárfilozófiai áramlatával. Nem beszélve arról, hogy a többi ellenfél, a romantika és a vallási misztika ugyanúgy ellenfele volt Szontagnak is, sőt utóbbi még élesebben és kifejtettebb formában hadakozott e jelenségek ellen.

A két különböző korban kibontakozó német és magyar diskurzus feltűnő különbözőségei ellenére azonban Erdélyi tekintélye elfogadtatta vélekedését a hegeli filozófia, mint az egyetlen lehetséges szakfilozófia és a *common sense*-hagyomány mint nem teljesen professzionális filozófiai elképzelés ellentétéről, és hihetővé tette, hogy Hegel egykori, egészen más vitaszituációban kifejtett érvelése alkalmazható az 1850-es évek magyar szellemi életében is. A későbbi értelmezők körében nem vált különösebben problémává az a körülmény sem, hogy Erdélyi hegelianus nézeteit miért nem az 1830-as, 1840-es évek hegeli pörében fejtette ki, amikor Hegel filozófiája valóban a magyar filozófiai élet központjában állt, és hogy milyen jeleit láthatta Hegel világméretű győzelmének 1857-ben, pont akkor, amikor hosszú időre úgy tűnt Európában, hogy Hegel eltűnik a filozófia kulturális emlékezetéből. A fáziseltolódásnak olyan következményeivel is számolnunk kell, mint hogy Erdélyi sohasem vitatkozott közvetlenül egyik legfőbb ellenfelével, Hetényivel, mivel utóbbi már meghalt, mire Erdélyi színre lépett a közelmúlt és a jelen magyar filozófiájának értékelésével; Szontaghhallal való vitája pedig éppen csak hogy elkezdődött, majd mindjárt le is zárult, szintén a vitapartner halála következtében. Kettejük nézeteltérésének olyannyira nincsenek korábbi előzményei, hogy Szontagh 1851-ben befejezett emlékirataiban Erdélyi neve egyetlen egyszer fordul elő egy pataki anekdota forrásaként;³⁹ holott ugyanannak a csekély létszámú filozófiai osztálynak voltak a tagjai az akadémián.

A JÓZAN ÉSZ FOGALMÁNAK SZEREPE A NYILVÁNOS FILOZÓFIA ÚJKORI PROGRAMJÁBAN

A *sensus communis* fogalmának azonban az eddig tárgyaltak mellett más, lényeges szerepe is van a kor filozófiájában, azoknak a teoretikus reflexióknak a megalapozásában, amelyek a filozófia nyilvánosságterének megváltozásával kapcsolatos önértelmezési kísérletekben, a filozófia szerepének újrafogalmazásaiban öltöttek testet. Erdélyinek a *józan ész*ről adott értelmezése ezért nagy hatással van annak az önképnek az utólagos filozófiatörténeti átértelmezésére is, amit a modernitás filozófiája ugyan nem kizárólag a *józan*

---

³⁹ Szontagh Gusztáv: *Emlékezések életemből*. Szerkesztette Mester Béla. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, 2017.

ész fogalmára építve dolgozott ki, ám amelyben a *common sense*-hagyomány adta az egyik alapszólamot. Arról a fordulatról van szó, amelynek során a filozófiai gondolkodás a latin helyett élő nyelveken szólal meg, és ezzel párhuzamosan a filozófiai viták a nyilvánosságnak az iskola falain kívüli új terében jelennek meg, főként a periodikus szaksajtóban. A filozófiai nyilvánosság szerkezetváltása egyszerre jelenti az olvasóközönség kiszélesedését és töredezetté válását a legnagyobb európai nyelvek esetében is. (A filozófiai nyilvánosság szerkezetváltását és az arra adott válaszokat az európai és ezen belül a magyar filozófiatörténetben bővebben elemzem legutóbbi két, egymáshoz kapcsolódó témájú írásomban.)⁴⁰

A filozófiát anyanyelven olvasó művelt, laikus nagyközönség körének gyors ütemű bővülése mellett fölerősödik annak a veszélye, hogy ezek a diszkurzusok helyi jellegűek, más nyelvű olvasóközönség számára ismeretlenek maradnak. Ennek az új helyzetnek az értelmezésére több elmélet jelentkezett, különböző ismeretelméleti háttérrel. Ide sorolhatók Kant fogalompárjai is az *iskola-filozófia* és a *világpolgári* szemszögből művelt filozófia, illetve az ész *nyilvános* és *magán*használatának megkülönböztetésére – legalábbis Kant gondolatai vagy Herder törekvései a közönség (publikum) fogalmának történeti elemzésére nehezen lennének értelmezhetők a nyilvánosság terének megváltozása nélkül. (Erdélyi műve egyébként ezektől is elhatárolódik. Kanttól az észkritika miatt, Herdertől – bár más tekintetben jelentős hatással van rá – azért, mert az általa hangsúlyozott nemzeti sajtóságokat a filozófia *alatti* szintre helyezi.) Az új, nyilvános filozófiát és közönségét leírni kívánó elméletek közül azonban az első és leghosszabb hatású a *sensus communis* arisztotelészi eredetű, ám sztoikus értelmezésben elterjedt elméletének újralfedezése volt a 17. századtól, Shaftesburytól kezdve a skót felvilágosodáson belüli *common sense*-hagyományig, majd ennek kontinentális kisugárzásáig, legerősebben talán a német populárfilozófiában. A *sensus communis* sztoikus fogalma alkalmasnak bizonyult az új kommunikációs helyzet leírására, hiszen a belátás minden ember számára azonos alapjaként lehetett rá hivatkozni. Ugyanakkor kezdettől hozzákapcsolódott e velünk született képesség folyamatos fejlesztésének, kiművelésének az igénye is, amelynek a terepe immár nem az iskola, hanem a szabad és kulturált emberi érintkezés, az élénk társasági élet, és mindezek filozófiai formája, a különféle szalonokban, társaságokban, illetve a nyilvánosság új, nyomtatott tereiben folytatott teoretikus vitákban való részvétel, akár pusztán hallgatóságként is. A filozófiának ettől a fajta önértelmezésétől sohasem volt idegen önmaga társadalmi

---

⁴⁰ A jelen tanulmány kéziratának leadásáig ezek közül a következő jelent meg: Mester, Béla: Emergence of Public Philosophy in the East-Central European Urban(e) Cultures: a Hungarian Case. *Filozofija. Sociologija*, 29. 2018. 1. 52-60.

szerepének tudatosítása, legalább egy látens művelődési program erejéig, amely a skótoknál az érintkezési viszonyok fokozatos civilizálódásában, egyfajta összecsiszolódásban, német követőiknél pedig az *urbanitás* hangsúlyozásában fogalmazódik meg, mindkettejüknél összefüggésben a közértelmesség fokozatos, aktív fejlesztésével. Magyarul ezt neveztük a *nemzet csinósodásának*. A magyar esetben ráadásul az említett kommunikációs fordulat gyorsabban, drasztikusabban és erősebben ható következményekkel zajlott le nagyjából a Kant-vita végére, így a következő, a reformkor elején föllépő nemzedék számára az új helyzet értelmezésére irányuló teoretikus reflexiók is inkább a diskurzus középpontjában állnak, mint másutt, amit elősegített a Magyar Tudós Társaságnak a vitákat katalizáló, és az erről szóló egyébként is erős diskurzust határozott irányba terelő tudományszervező és tudománytámogató tevékenysége.

ÖSSZEGZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK

A filozófiai tevékenységnek egy új nyilvánosságtérben való elhelyezéséről volt itt szó, a magyar esetben azonban nem csupán a magyar nyelven művelt filozófiát illesztik be az akkor születő nemzeti tudományok rendszerébe, hanem ugyanezt a folyamatot teoretikusan értelmezni, sőt, alakítani is kívánják. Más szóval, a *nemzeti filozófia*, mint az újkori nyilvános filozófiák sajátos kelet-közép-európai változata nem csupán maga kívánt alkalmazkodni az akkoriban kiépülő modern nemzeti kultúra rendszeréhez, hanem a nemzet filozófiai értelmezését, egyben ennek az új típusú modern politikai közösségnek a megtervezését is meg kívánta valósítani. E gondolkodásmód szerint az ország kulturális, politikai és gazdasági erőfeszítéseiből a nyilvánosság előtt folyó, a közértelmességet fejlesztő elméleti reflexió képezhet csak nemzeti közösséget és nemzeti kultúrát. A tudomány és a filozófia nyilvános, közéleti összefüggésű felfogásának legradikálisabb megnyilvánulása az 1848 márciusában kelt akadémiai határozat arról, hogy a testület falragaszokon mond köszönetet a pesti népnek a sajtószabadság, mint minden tudományos tevékenység alapfeltételének a kivívásáért.

Világos után ez a közvélemény és a népakarat uralmához is utat adó koncepció már nehezen volt fenntartható. Ekkor, ebben a helyzetben jelenik meg Erdélyi kritikája, amely, miközben a *nemzeti filozófia* fogalmát veszi célba, a *nemzet filozófiai fogalmára* való törekvés alól húzza ki a szőnyeget, idegenné téve a magyar gondolkodásban a közösségről való filozófiai elmélkedés egykor otthonos szokását.